

УДК 929.7 (477) «18»

**К. РОЗУМОВСЬКИЙ ТА ОСТАННЯ
СТОРІНКА ІСТОРІЇ ГЕТЬМАНЩИНИ:
ПОГЛЯДИ СУЧАСНИХ НАУКОВЦІВ****K. ROZUMOVSKY AND THE LAST
PAGE OF THE HISTORY OF THE HETMANATE:
VIEWS OF MODERN SCHOLARS****Салагуб Л. І.,**

аспірантка кафедри історії України та спеціальних галузей історичної науки, Донецький національний університет імені Василя Стуса (Вінниця, Україна), e-mail: luda.s1993@ukr.net

Salagub L. I.,

graduate student of the Department of History of Ukraine and special branches of historical science, Donetsk National Vasyl Stus University (Vinnytsia, Ukraine), e-mail: luda.s1993@ukr.net

У статті проаналізовано погляди сучасних істориків на Гетьманщину доби Кирила Розумовського. Показані досягнення українських науковців у вивченні ключових аспектів його діяльності, особливостей тогочасного політичного становища Гетьманщини, впливу російського царату на внутрішню та зовнішньополітичний вектори на українських теренах. У процесі опрацювання проблеми застосовано комплекс дослідницьких методів: метод аналізу, що передбачає всебічне вивчення складових об'єкта, та синтезу (поєднання цих частин у єдину систему), а також спеціальні історичні методи: хронологічний, історико-порівняльний, історико-типологічний та історико-генетичний.

Ключові слова: Гетьманщина, Кирило Розумовський, модернізаційні проекти, еліта, вітчизняна історіографія.

The article analyzes the views of modern historians on the period of Hetman Kyrylo Rozumovsky's reign. It shows the achievements of Ukrainian scientists in the study of key aspects of his activity, the peculiarities of the then political situation of the Hetmanate, the influence of the Russian tsarism on the domestic and foreign political vectors in the Ukrainian territory. In solving the problem a set of research methods is used: the method of analysis providing thorough coverage of the components of the object and synthesis (combining these parts into a single system), as well as special historical methods: chronological, historical-comparative, historical-typological and historical-genetic.

Keywords: the Getmanate, Kyrylo Rozumovsky, modernist projects, elite, national historiography.

Гетьман К. Розумовський відноситься до найрезонансніших постатей української минувшини. Після здобуття Україною незалежності спостерігається помітне зростання інтересу вітчизняних істориків до цієї особистості, що зумовлене зміною суспільно-політичної ситуації, відкриттям архівних фондів, розширенням спектру дослідницьких проблем з історії української державності. Наразі для розуміння сутності політичних процесів, що відбувалися на теренах Лівобережної Гетьманщини протягом XVIII ст., доцільно визначити причини та ключові аспекти обставин, що завадили К. Розумовському зберегти важелі управління Гетьманщиною. Потужний доробок українських науковців потребує систематизації та узагальнення, визначення перспективних напрямів вивчення політичної історії Гетьманщини через призму правління К. Розумовського.

Погляди українських дослідників на політичну історію Гетьманщини XVIII ст. частково стали

предметом уваги науковців. Зокрема, В. Ларченко проаналізувала погляди О. Струкевича та О. Путра на ліквідацію політичної автономії Гетьманщини [6]; П. Радько – В. Горобця щодо тенденцій розвитку політичної системи козацької України, спектру повноважень, якими був наділений К. Розумовський як глава держави [10]. Погляди В. Кривошеї щодо діяльності українського істеблшменту за часів К. Розумовського проаналізовано І. Кривошеєю [5]. Л. Мельник зацентрував увагу на особливостях висвітлення В. Панашенко становища та діяльності тогочасної соціальної еліти Гетьманщини [7]. Водночас відсутні розвідки, в яких були б системно проаналізовані погляди вітчизняних істориків на становище Гетьманщини за гетьмана К. Розумовського. Зважаючи на це, метою розвідки є аналіз поглядів сучасних вітчизняних істориків щодо діяльності К. Розумовського, постать якого є уособленням останньої сторінки в історії Гетьманщини.

Основу статті склали історіографічні джерела, серед яких – монографії та статті сучасних українських дослідників, присвячені висвітленню особи К. Розумовського, його внутрішньо- та зовнішньополітичної діяльності на теренах Гетьманщини.

Відновлення у 1750 р. гетьманства стало важливою віхою в історії українського державотворення. Спираючись на науковий доробок своїх попередників, вітчизняні історики звертають увагу на ключові аспекти правління українського керманіча, окреслюють ціле коло питань, пов'язаних із реформами, проведеними на теренах Гетьманщини; місце гетьмана у тогочасних кулуарних інтригах російського царату, колізії передумов відновлення гетьманства та причини ліквідації інституції гетьманату. О. Путро акцентує увагу на зовнішньополітичних передумовах відновлення гетьманства: «... Останнім поштовхом до остаточного прийняття імператрицею Єлизаветою рішення про відновлення гетьманства стало ускладнення на цей час міжнародного становища Росії (на заході погіршилися стосунки з Пруссією, на півдні – з Туреччиною)». Не бажаючи за такої ситуації викликати невдоволення української старшини й розпалювати її сепаратистські настрої, Єлизавета підписала указ «Про обрання в Малоросії Гетьмана...» [цит. за: 9, с. 108]. Л. Сухих та О. Вовк звернули увагу на роль О. Розумовського у відновленні гетьманської влади, якому вдалося переконати в доцільності такого кроку [13, с. 108].

На думку О. Струкевича, причини відродження гетьманської влади слід шукати не в особистих симпатіях імператриці, а в низці інших факторів, серед яких, зокрема: сильні позиції української старшини, яка бажала відновити інститут гетьманства, загроза нападу турків, війни з Пруссією, невдоволення українців своїм економічним становищем, необхідність відновити економічно-стратегічний потенціал України-Гетьманщини для його подальшого використання в майбутніх війнах [11, с. 162]. О. Сокирко зауважив, що імператорський указ «О бытии в Малороссии гетману по прежним правам и обыкновениям», зиніційований старшин-

ською аристократією за підтримки О. Розумовського, був підписаний у 1747 р. Однак тільки у 1750 р. старшинська рада у Глухові проголосила К. Розумовського гетьманом [2, с. 359].

Важливим для розуміння сутності прагнень К. Розумовського є висвітлення сучасними українськими істориками його особистісних якостей. М. Герасько акцентує увагу на вподобаннях, захопленнях і смаках гетьмана. Довідуємося про «генетичний зв'язок» керманіча зі споконвічними українськими традиціями, зокрема, про любов до традиційного українського танка – гопака, мелодії, виконаної на бандурі [1, с. 1]. К. Розумовський був людиною азартною, про що свідчить його захоплення грою в карти, партнеркою в якій виступала імператриця Катерина II [1, с. 2]. У повсякденному житті К. Розумовський був доволі вибагливий: полюбляв каву, вбачаючи у ній лікувальний засіб, по суд для нього завозили з різних країн. Разом із тим, він мав гарну для тих часів освіту, багато читав, захоплювався музикою [1, с. 2].

В. Кривошея привернув увагу до факторів, що істотно вплинули на майбутнє українського дияча: він опанував кращі європейські студії, був удостоєний титулу графа, отримав придворний чин дійсного камергера. Його одруження з Катериною Нарішкіною стало другим випадком в історії Гетьманщини, коли український керманіч узяв шлюб з жінкою неукраїнського походження [4, с. 318].

Оточення гетьмана та його особиста участь в інтригах українського та російського істеблішменту є важливими для дослідження. Зокрема, поряд із українським керманічем знаходилися патріотично налаштовані, здебільшого молоді, люди, – представники тогочасної української еліти. Перспективи державотворчого процесу більшість із них уявляли в тому, щоб поєднати республіканські форми правління за зразком Речі Посполитої з традиційними козацькими. Водночас існування створеної держави вони вбачали в російському підпорядкуванні [13, с. 108]. О. Струкевич розвінчує міф про сприятливі умови, в яких К. Розумовський міг провадити внутрішню політику на теренах Гетьманщини. У 1754 р. йому заборонено самостійно призначати полковників. КЗС активно втручалася у внутрішні справи гетьманської адміністрації, із особливою наполегливістю прагла провадити свій царський курс у фінансових справах Гетьманщини [11, с. 163]. Разом із тим, український керманіч мав певний спектр можливостей щодо внутрішньополітичних дій. У 1754 р. були скасовані індукта, евекта та внутрішні збори. О. Струкевич наводить відомості, що свідчать про значні обмеження політичних дій гетьмана загалом. Незважаючи на ліквідацію вищезазначених зборів, колегія іноземних справ продовжувала вимагати звіти щодо витрат й акцентувала увагу на тому, що «Малоросія» витрачала гроші, отримані з російської казни [11, с. 163–164]. Із передачею справ Гетьманщини до Сенату перевагою стало те, що було припинено вимоги російської сторони звітувати українським керманічам [11, с. 165]. Згідно з В. Панащенко, у руках Г. Теплова, який із часом став правителем

новоствореної гетьманської канцелярії, була сконцентрована практично вся адміністративна діяльність. Дослідниця називає його «негласним правителем Лівобережної України» [8, с. 368]. За часів правління К. Розумовського статки його родичів значно зросли, представники козацької старшини не гребували родинними зв'язками з ним, привласнюючи вільні села [8, с. 368].

З-поміж проблем, що стосуються постаті К. Розумовського, актуалізованих сучасними вітчизняними істориками, чільне місце посідає його політична діяльність. О. Сокирко поділяє її на два етапи. Перші роки його правління він називає «човниковим гетьмануванням» [2, с. 359] та пояснює це приїздами до Гетьманщини для того, щоб вирішувати питання, пов'язані з ранговими маєтностями, підписувати укази й відвідувати родичів [2, с. 359]. О. Сокирко погоджується з висловлюванням, яке в літературі дістало назву «епоха реформ Розумовського» [2, с. 359]. Натомість, передачу 1756 р. справ Гетьманщини з відання КЗС до Сенату О. Струкевич вважає пониженням її політичного статусу й повідомляє про те, що ініціатором цього став К. Розумовський [11, с. 162]. Він вважає, що важливим для збереження автономних прав Гетьманщини в протидії з форсуванням наступом російського царату стало те, що з відновленням гетьманства у 1750 р., Україна позбулася російських підскарбіїв та росіян у Генеральній Лічильній Комісії (ГЛК), що забезпечило українській стороні можливість протистояти спробам імперських властей контролювати її бюджет. О. Путро наводить відомості активної діяльності новообраного гетьмана у сфері судочинства: «Передусім він почав з реформи судочинства, що відзначалося на той час строкатістю і плутаниною своєї структури... в Україні значно зменшувалася кількість судових інституцій, скасовувалися судові функції Генеральної військової канцелярії, а Генеральний суд остаточно ставав вищим апеляційним органом» [9, с. 45].

В. Кононенко акцентує увагу на модернізаційних проєктах часів гетьманства К. Розумовського. Він пише про далекоглядні плани українського керманіча й повідомляє, що після отримання ним гетьманської булави він разом зі своїм оточенням здійснював кроки щодо посилення гетьманської влади на теренах Гетьманщини, орієнтувався на те, щоб розповсюдити владу гетьмана за її межами [3, с. 141].

Пишучи про вірнопідданість імператорові, В. Кононенко зазначає про її несприйняття тогочасними українськими інтелектуалами як безпосередньої підпорядкованості адміністрації Гетьманщини царському урядові [3, с. 143]. Він не применшує позитивного впливу наближеності до російського царату: «... Правове обґрунтування гетьманської влади поряд зі зв'язками при імператорському дворі дозволили К. Розумовському проводити сміливу автономну політику» [3, с. 143]. Підтвердженням розширення спектру внутрішньополітичних можливостей українського керманіча, порівняно з його попередниками, свідчить той факт, що 24 серпня 1752 р. він скасував колегіальність у роботі

Генеральної військової канцелярії, поновив значні повноваження генерального писаря, котрі він мав до указів Петра I, датованих 1720–1721 рр. [3, с. 144–145]. В. Кононенко простежив зміни в ставленні представників українських правлячих кіл до служби в адміністрації Гетьманщини. Він повідомляє, що за часів правління гетьмана К. Розумовського за неї чиновники бажали отримувати грошову платню, а не служити виключно за мастки, якими вони володіли [3, с. 148]. Разом із тим, дослідник акцентує увагу на тому, що в межах внутрішньої політики гетьмана, модернізаційні зміни, що провадила українська адміністрація, схожі на радикальні реформи, що втілювалися в життя на теренах імперій, розміщених у Центрально-Східній Європі [3, с. 153].

О. Струкевич повідомляє про з'їзди старшин, що відродилися протягом 1750-х – на початку 1760-х рр., і пише про особливості їх функціонування: «Хоч їх збирають уже нерегулярно, не по святах, подають вони тільки «мнения» в справах законодавства і намічають кандидатів на вищі уряди, проте до них звертаються частіше» [12, с. 6]. Цей інститут набув такого значення в політичному житті Гетьманщини, що наприкінці її автономного існування в середовищі старшин виникла ідея перетворити з'їзди під назвою «генеральної ради або сейму» на регулярну установу із законодавчими та виконавчими повноваженнями. Висвітлюючи 50–80-ті рр. XVIII ст., найбільшим здобутком усієї епохи існування козацької держави О. Струкевич вважає початок поділу влади. Він стверджує, що цей процес розпочався у 1760 р. з вилучення судової влади з компетенції ГВК та передачі Генеральному Військовому Суду (ГВС) повноважень найвищої судової інстанції, підпорядкованої, звичайно, гетьману. У 1763 р. політична система гетьманату поповнилася новими судовими установами: земськими, підкоморськими, гродськими судами. Їхня поява вела до розділення виконавчої та судової влади на полковому рівні [12, с. 6–7]. На зауваження історика, останній рік правління К. Розумовського ознаменувався поділом виконавчої влади та цивільну та військову. Політичне пожвавлення на теренах Гетьманщини виявлялося не лише у політико-адміністративних перебудовах, а й у сфері ідеології. Підтвердженням цього є те, що у 1762 р. перекладач ГВК Семен Дівович «сочинил в честь, славу и защищение всей Малороссии» віршований історико-публіцистичний «Разговор Великороссии с Малороссией», у якому акт встановлення «подданства гетмана Богдана Хмельницького» розглядає як утворення міждержавного об'єднання лише в особі спільного монарха [12, с. 8]. На справедливе зауваження О. Струкевича, цей вірш пронизаний політичною потребою Гетьманщини в ідеї реалізації своєї національної державної автономії.

В. Кононенко звертає увагу на модернізаційні зміни, що відбувалися у функціонуванні старшинських рад. Серед них є такі як: прийняття рішень у разі наявності більшості голосів [3, с. 154]. Він дійшов висновку, що за часів правління К. Розумовського старшинська рада стала представницьким

законодавчим органом влади [3, с. 157]. У сфері фінансів модернізаційні процеси відбувалися не так стрімко. Чітко прослідковується взаємозв'язок між процесами, що проходили у фінансовій сфері, та загальними тенденціями щодо модернізації Гетьманщини: «... плановані проекти мали недостатнє фінансове забезпечення або залишалися нереалізованими через його відсутність» [3, с. 160].

Реформи у військовій справі було здійснено в низці сфер. Гетьман уніфікував обмундирування, прапори, озброєння, виробництво гармат стандартизованих калібрів, власного пороху та ін. [3, с. 165]. Доволі активними були реформаторські кроки К. Розумовського у сфері культури, освіти та науки. Гетьман був освіченою особистістю; мав великі можливості втілювати в життя нововведення у сфері науки та освіти. Однак, він «... надзвичайно мало зробив для розвитку науки та освіти, хоча це ідеологічно обґрунтовувало його владу» [3, с. 171]. В. Кононенко відзначає світськість гетьманського двору та політичного життя за часів К. Розумовського [3, с. 171].

Не менш важливим аспектом дослідження вітчизняних істориків є підведення підсумків періоду правління К. Розумовського. В. Кривошея пише, що за період його керівництва повністю відродилося звання, широкого вжитку набуло призначення військовим товаришем [4, с. 326]. Прослідковується певна сталість панування впливових старшинських родів, які мали значний вплив за часів правління гетьманів – попередників К. Розумовського. В. Кривошея зазначає, що з попереднього періоду 297 впливових родин свій вплив зберегли 220 родин. Уряди втратили 79 родин. Серед причин «випадання» зі старшинського середовища є такі як: вигнання роду, відсутність представників чоловічої статі належного віку, подекуди – відхід представників старшинського роду до монастирів, представників роду на територію Правобережжя та ін. [4, с. 326–327].

Невдачі у реалізації запланованих гетьманом проектів В. Кононенко вбачає в тому, що в низці ситуацій тогочасні українські діячі керувалися старими стереотипами, що не сприяло реалізації запланованих новацій [3, с. 184]. Поміrkована модернізація фінансової сфери не мала значних успіхів, адже тогочасною елітою та простим населенням, що пережило події російсько-турецької війни 1735–1739 рр., поновлення гетьманського уряду сприймалося як зменшення податкового тиску [3, с. 188–189].

Передумови та ліквідація інституту гетьманату на українських теренах – ще один доволі суперечливий аспект, що досліджується сучасними істориками. Із приходом до влади в Російській імперії Катерини II наступ на політичну автономію Гетьманщини значно посилювався. Автономістські прагнення К. Розумовського йшли у розріз із централізованою політикою імператриці. У істориків різняться думки щодо того, що саме сприяло скасуванню інституту гетьманату на Україні. О. Струкевич вважає, що цим приводом стала вміщена у «Прошенні малоросійського шляхетства» програма відродження

політичної автономії України. Він також зазначає, що незважаючи на те, що з його остаточного варіанту старшини вилучили пункти про дозвіл вільно обирати гетьмана всьому українському народу, запровадити трибунал, скликати сейм або генеральну раду, Катерина II не могла, звичайно, змиритися з курсом на збереження та зміцнення політичної автономії України [12, с. 51]. Останньою крапкою був маніфест Катерини II від 10 листопада та сенатський указ від 17 листопада 1764 р. К. Розумовського було увільнено від гетьманства. О. Сокирко вважає династичні претензії Розумовських тільки приводом до ліквідації гетьманської влади. Згідно з ним, справжньою причиною було побоювання російським царом посилення Гетьманату внаслідок реформ, його перетворення на удільне Малоросійське князівство, яким керували Розумовські, у майбутньому [2, с. 384]. Унаслідок детального аналізу змісту чолобитної про встановлення на теренах України спадкового гетьманства, яку підписала частина учасників Глухівської генеральної ради наприкінці 1763 р., Л. Сухих та О. Вовк дійшли висновку, що її текст було покладено в основу чотирьох чолобитних від Київського, Миргородського, Гадяцького та Лубенського полків. Ці документи написані за одним зразком і не дуже відрізняються один від одного. Зважаючи на це, для публікації в повному обсязі надано тільки одну чолобитну – від Лубенського полку. Натомість, із інших трьох опубліковано тільки підписи [13, с. 111].

В. Панащенко констатує доволі неплідну результативність діяльності К. Розумовського: «... Посівши гетьманство з царської ласки, він так і не проявив хисту державного діяча, виразника інтересів України, не піднявся до ролі лідера свого народу» [8, с. 371]. Дослідниця також акцентує увагу на особливостях його життя після скасування гетьманства зазначаючи, що він продовжував бути великим землевласником, одержав чин генерал-фельдмаршала, пожиттєве гетьманське жалування, м. Гадяч із навколишніми селами, Биківську волюсть і палац в Батурині [8, с. 370–371].

Таким чином, історія Гетьманщини посіла значне місце в науковому опрацюванні української історії. Протягом майже тридцяти років українські історики здійснили справжній інформаційний прорив у царині історії Гетьманщини. Це стало можливим унаслідок інтенсивного опрацювання історичних джерел з архівосховищ, передусім українських. Дослідники показали, що політика К. Розумовського вирізнялася незавершеністю задумів, поставлених ним на початку здійснення запланованих реформ. На це вплинула тогочасна загальноімперська атмосфера, що викристалізувалася з приходом до влади імператриці Катерини II, яка мала на меті ліквідацію елементів автономії на теренах Гетьманщини. Далися взнаки й особисті риси українського гетьмана, на формування яких вплинули представники тогочасної російської та української еліти та його тривале проживання за межами України.

Перспективи вивчення постаті та загалом доби К. Розумовського пов'язані з постановкою його

державотворчої політики у загальноєвропейський контекст ХУІІІ ст. Розширенню дослідницького поля сприятиме залучення ширшого кола історичних джерел іноземного походження.

Подальше історіографічне опрацювання постаті та доби К. Розумовського передбачає аналіз української зарубіжної та іноземної наукової літератури, визначення спільних і відмінних позицій, окреслення дискусійних сюжетів.

Список використаних джерел

1. Герасько, М. О., 2012. Деякі уподобання та смаки Кирила Розумовського. *Сівєрщина в історії України: збірник наукових праць*. Київ: Глухів, 5, с. 218–220.
2. Горобець, О. В., 2014. *Українська держава другої половини ХVІІ–ХVІІІ ст.: політика, суспільство, культура*. Київ: Інститут історії України НАН України.
3. Кононенко, В., 2017. *Модернізація Гетьманщини: проекти козацької адміністрації 1687–1764 рр.* Київ: Інститут історії України НАН України.
4. Кривошея, В. В., 2008. *Козацька еліта Гетьманщини*. Київ: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України.
5. Кривошея, І. І., 2015. Неурядова старшина Гетьманщини ХVІІ–ХVІІІ ст. у сучасній українській історіографії. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія: «Історія та географія»*. Харків: Майдан, 52, с. 81–87.
6. Ларченко, В., 2014. Ліквідація політичної автономії Гетьманщини. *Juvenia studia: збірник студентських наукових праць*. Чернівці, 4, с. 82–93.
7. Мельник, Л. Г., 1998. Рец. на кн.: Панащенко В. В. Соціальна еліта Гетьманщини (друга половина ХVІІ–ХVІІІ ст.). – К., 1995. – 212 с.; Панащенко В. В. Полкове управління в Україні (середина ХVІІ–ХVІІІ ст.). – К., 1997. – 74 с. *Український історичний журнал*, 5, с. 128–131.
8. Панащенко В., 1993. Кирило Розумовський. В: В. Замлинський, кер. авт. кол. *Історія України в особах: Х–ХVІІІ ст.* Київ: Україна, с. 366–371.
9. Путько, О. І., 2002. Гетьман України Кирило Розумовський (нові штрихи до соціально-політичного портрета). *Український історичний журнал*, 5, с. 105–118.
10. Радько, П. Г., 2015. Козацька державність в сучасній історичній літературі. *Історична пам'ять*, 33, с. 125–133.
11. Струкевич, О., 1995. Кирило Розумовський: установлені стереотипи та історичні реалії. *Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку: Матеріали П'ятих Всеукраїнських історичних читань*. Київ: Черкаси, с. 161–165.
12. Струкевич, О. К., 1996. *Україна-Гетьманщина та Російська імперія протягом 50–80-х рр. ХVІІІ століття (політико-адміністративний аспект проблеми)*. Київ: Інститут історії України НАН України.
13. Сухих, Л., Вовк, О., 2008. Кирило Розумовський: спроба встановлення спадкового гетьманства. *Архіви України*, 3–4, с. 106–123.
14. Фицик, Л., 2005. Козацька старшина Гетьманщини (огляд сучасної історіографії). *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. Київ: Гілея, 4, с. 217–242.
15. Фігурний, Ю., 2013. Українське державотворення на Лівобережжі в 1741–1796 роках в українознавчому вимірі. *Українознавство*, 2, с. 108–114.

References

1. Geras'ko, M. O., 2012. Deyaki upodobannya ta smaky Kyryla Rozumovs'kogo (Some likes and tastes of Kyrylo Rozumovsky). *Sivershhyina v istoriyi Ukrayiny: zbirnyk naukovykh pracz*. Kyiv: Gluxiv, 5, s. 218–220.
2. Gorobecz', O. V. 2014. *Ukrayins'ka derzhava drugoyi polovyny ХVІІ–ХVІІІ st.: polityka, suspil'stvo, kul'tura (The*

Ukrainian state of the second half of the 17th-18th centuries: policy, society, culture). Kyiv: Instytut istoriyi Ukrainy NAN Ukrainy.

3. Kononenko, V., 2017. *Modernizaciya Get'manshhy'ny': proekty' kozacz'koyi administraciyi 1687-1764 rr. (Modernization of the Hetmanate: projects of the Cossack administration 1687-1764)*. Ky' yiv: Insty' tut istoriyi Ukrainy' NAN Ukrainy'.

4. Kry'vosheya, V. V., 2008. *Kozacz'ka elita Get'manshhy'ny' (The Cossack elite of the Hetmanate)*. Ky' yiv: IPIEND imeni I. F. Kurasa NAN Ukrainy'.

5. Kry'vosheya, I. I., 2015. Neuryadova starshy'na Get'manshhy'ny' XVII-XVIII st. u suchasnij ukrayins'kij istoriografiyi (The non-government officer of the Hetmanate of the 17th – 18th centuries in modern Ukrainian historiography). *Zbirny'k naukovy'x prac' Xarkivs'kogo nacional'nogo pedagogichnogo universy'tetu imeni G. S. Skovorody'*. Seriya: «Istoriya ta geografiya». Xarkiv: Majdan, 52, s. 81–87.

6. Larchenko, V., 2014. Likvidaciya polity'chnoyi avtonomiyi Get'manshhy'ny' (Liquidation of the political autonomy of the Hetmanate). *Juvenia studia: zbirny'k studenty'ky'x naukovy'x prac'*. Chernigiv, 4, s. 82–93.

7. Mel'ny'k, L. G., 1998. Recz. na kn.: Panashenko V. V. Social'na elita Get'manshhy'ny' (druga polovy'na XVII-XVIII st.). – K., 1995. – 212 s.; Panashenko V. V. Polkove upravlinnya v Ukraini (seredy'na XVII - XVIII st.). – K., 1997. – 74 s. (Panashenko V. V. The social elite of the Hetmanate (the second half of the 17th – 18th centuries). – K., 1995. – 212 p.; Panashenko V. V. Regimental government in Ukraine (the middle of the 17th – 18th centuries)). *Ukrayins'ky'j istory'chny'j zhurnal*, 5, s. 128–131.

8. Panashenko V., 1993. Ky'ry'lo Rozumovs'ky'j (Kyrylo Rozumovsky). V: V. Zamly'ns'ky'j, ker. avt. kol. *Istoriya Ukrainy' v osobax: IX–XVIII st.* Ky' yiv: Ukraina, s. 366–371.

9. Putro, O. I., 2002. Get'man Ukrainy' Ky'ry'lo Rozumovs'ky'j (novi shtry'xy' do social'no-polity'chnogo portreta) (The Hetman of Ukraine Kyrylo Rozumovsky (new touches to the social-political portrait)). *Ukrayins'ky'j istory'chny'j zhurnal*, 5, s. 105–118.

10. Rad'ko, P. G., 2015. Kozacz'ka derzhavnist' v suchasnij istory'chnij literaturi (The Cossack statehood in modern historical literature). *Istory'chna pam'yat'*, 33, s. 125–133.

11. Strukevy'ch, O., 1995. Ky'ry'lo Rozumovs'ky'j: ustaleni stereoty'py' ta istory'chni realiyi (Kyrylo Rozumovsky: established stereotypes and historical realities). *Ukrayins'ka kozacz'ka derzhava: vy'toky' ta shlyaxy' istory'chnogo rozvy'tku: Materialy' P'yaty'x Vseukrayins'ky'x istory'chny'x chy'tan'*. Ky' yiv: Cherkasy', s. 161–165.

12. Strukevy'ch, O. K., 1996. *Ukrayina-Get'manshhy'na ta Rosijs'ka imperiya protyagom 50–80-x rr. XVIII stolittya (polity'ko-administratyvny'j aspekt problemy') (Ukraine – the Hetmanate and the Russian empire in the 50s-80s of the 18th century)*. Ky' yiv: Insty' tut istoriyi Ukrainy' NAN Ukrainy'.

13. Suxy'x, L., Vovk, O., 2008. Ky'ry'lo Rozumovs'ky'j: spoba vstanovlennya spadkovogo get'manstva (Kyrylo Rozumovsky: An Attempt of Identifying Hereditary Hetmanate). *Arxiv' Ukrainy'*, 3–4, s. 106–123.

14. Fy'cy'k, L., 2005. Kozacz'ka starshy'na Get'manshhy'ny' (oglyad suchasnoyi istoriografiyi) (The Cossack officer of the Hetmanate (the review of modern historiography)). *Gileya: naukovy'j visny'k. Zbirny'k naukovy'x prac'*. Ky' yiv: Gileya, 4, s. 217–242.

15. Figurny'j, Yu., 2013. Ukrayins'ke derzhavotvorennya na Livoberezhzhi v 1741–1796 rokax v ukrayinoznavchomu vy'miri (The Ukrainian state formation on the Left Bank in 1741–1796 in Ukrainian dimension). *Ukrayinoznavstvo*, 2, s. 108–114.